

МІСТЯНИ ПОДІЛЛЯ У СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ: ТЕМПИ УРБАНІЗАЦІЇ ТА СТРУКТУРА МЕШКАНЦІВ

Ключові слова: містяни, урбанізація, Поділля.

Keywords: townspeople, urbanization, Podillia.

Пришвидження процесів урбанізації з середини ХІХ століття відбувається не лише на українських теренах, а й у загальноєвропейському контексті. Окрім збільшення кількості міських жителів, для етапу є характерною поява якісних рис у міському способі життя. До цих ознак належать концентрація фінансових потоків, наявність адміністративних органів, лікарень і освітніх закладів, міської інфраструктури [1, с. 544–563]. На Поділлі урбанізаційні процеси відбувалися з меншою інтенсивністю та затримкою.

За середніми показниками в українських губерніях показник міських жителів у загальній структурі становив 9 %. На Поділлі містян нараховувалось лише 5,4 % від населення в 1851 р. і майже 7 % у 1858 р., що є антирекордом у підросійській Україні [5, с. 42–43]. Тим часом Велика Британія, Бельгія та німецькі князівства стали лідерами за темпами урбанізації.

Завадою зростанню кількості містян стало сільське господарство, відсоток якого домінував в економіці регіону, та засновані на кріпацькій праці поміщицькі латифундії. Красномовним свідченням запізнілості урбанізаційних процесів є надто повільне зростання населення міст. Навіть у Кам'янці, адміністративному центрі губернії, кількість населення ледве перейшла позначку в 35 000 осіб наприкінці століття [10, с. 8–34].

Міський прошарок Поділля у середині ХІХ ст. складався з міських обивателів: чиновників, цехових майстрів, торгових гостей. Статусом міського обивателя наділялась особисто вільна людина, що могла самостійно обирати зайнятість і передавала стан у спадок. До цехових майстрів належали особи, що займалась ремеслом чи промислом. Обов'язковою умовою була приписка цеховика до ремісничої управи. Торговому гостю надавалось часткове підданство задля заняття торгівлею за умови сплати податку [2, с. 104–108].

Хоч і малої чисельності, однак у містах краю проживали представники елітарного прошарку. Здебільшого «почесні громадяни», які не належали до аристократичних родів, однак завдяки військовим звитягам чи заняттю благодійництвом здійснювали важливий внесок у державу. Статус міг бути як спадковим, так і особистим. До таких осіб належали військові, власники заводів, висококваліфіковані іноземні фахівці та представники творчих професій. Верства звільнялась від сплати податків, військової муштри, фізичних покарань. Почесні громадяни приймали участь у міських виборах та займали виборні посади [3, с. 58–68].

Драйвером економічного життя міста був купецький стан, що включав три гільдії. Представники першої гільдії володіли правом безлімітної торгівлі, другої – провадили оптову та роздрібну торгівлю, третьої – торгували лише в роздріб у межах Поділля. Купець набував тих самих прав, що і почесний громадя-

нин. Вступ до корпорації був вільним, особі достатньо було вказати розмір капіталу. На 1854 р. в регіоні нараховувалось приблизно 6 915 осіб купецького стану, серед яких євреї, поляки, росіяни і незначна частка інших народів [6, с. 13–14].

Подільське місто ще з часів Речі Посполитої приваблювало іноземців. Саме тому цей край від українського Лівобережжя відрізняв багатонаціональний характер. Наприклад, в адміністративному Кам'янці проживали представники як мінімум семи народів. Українці мешкали на міських задвірках, продовжуючи займатись сільським господарством.

Особливістю Поділля є помітний показник містян польського походження. Ревізія 1851 р. вказує, що поляки в містах губернії складали 10 000 осіб, що є найбільшою цифрою серед міст Правобережжя [7, с. 106]. Більшість належала до колишніх однодворців, які втратили шляхетський статус і виїздили до міста в пошуках заробітку.

У кожному подільському місті та містечку проживала єврейська громада. Активна підприємницька діяльність групи створювала помітну конкуренцію виробнику в центральних губерніях. Тому Російська імперія після утвердження влади в Правобережній Україні впроваджує дію смуги осілости. Особливістю Поділля був штетл – містечко або частина міста, де мешкали тільки євреї. Етнічна група обмежувалась у праві проживання в сільській місцевості відповідно до «Положення про устрій євреїв» 1804 р. [8, с. 184–195].

Помітний слід по собі в подільських містах залишили вірмени, як-от у Кам'янці та Могилеві. Ще за Речі Посполитої вірменська громада володіла підтримкою польських королів і магнатів. Хоч вірменам і вдалось інтегруватись до ділової активності краю, втім в економічній конкуренції вони явно програвали євреям [4, с. 76].

Російська влада докладала зусиль, аби обмежити в містах краю монополію єврейського населення в бізнесі і польські впливи в адміністративному апараті. З метою поживавлення притоку російських комерсантів із центральних губерній до подільських міст у 1841 р. вийшов відповідний указ [9, с. 132–133]. Попри заохочувальне законодавство, невелика кількість росіян зважається на переїзд.

Отже, темпи урбанізації Поділля залишались на низькому рівні через особисту неволю українського населення. Навіть наприкінці століття за швидкістю урбанізаційних процесів край помітно відстає. До основних категорій мешканців належали ремісники, купці, чиновники, торгові гості, іноземці, невелика кількість почесних громадян та ін. Подільське місто мало передусім багатонаціональний характер: його населяли українці, поляки, євреї, росіяни та ін. Водночас українське населення в авангарді міського життя не перебувало.

Джерела та література

1. Jørgensen C. Nineteenth-century Transnational Urban History. *Urban History*. 2017. Vol. 44. P. 544–563.
2. Бойко Ю. Правобережна Україна в середині XIX ст. Історико-статистичні нариси. Вінниця: ВНАУ, 2020. 240 с.
3. Водотика Т., Водотика С. Почесне громадянство міст підросійської України у другій половині XIX ст.: стратегії вдячності та лояльності. *Український історичний журнал*. 2019. № 6.

4. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. 10, ч. 2: Подольская губерния. 284 с. URL: bit.ly/3WWp3XX
5. Гуржій І. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. Київ: «Дерполітвидав УРСР», 1954. 451 с.
6. Донік О. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / Київ: Інститут історії України, 2008. 271 с.
7. Кеппен П. Девятая ревизия: Исследование о числе жителей в России в 1851 г. Google Books. 296 с. URL: bit.ly/3XGRB9i
8. Куриленко О. Етнічна структура міст Правобережної України та її вплив на поземельні відносини. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2009. № 16. С. 184–195.
9. Повне зібрання законів Російської імперії. Т. XVI. 1842. № 15145. URL: bit.ly/3XrWxOV
10. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі: довідник. Київ: ДНВП «Картографія», 2001. 85 с.

Басько Роман

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ФОРМУВАННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО МІСЬКОГО ПРОСТОРУ У ДОНЕЦЬКОМУ СТЕПУ

Ключові слова: Донбас, промисловість, урбанізація, місто.

Keywords: Donbas, industry, urbanization, city.

Формування міського простору Донбасу відбувалось у тісному поєднанні європейської та української традиції містотворення. Такі взаємовпливи дали змогу сформувати унікальну просторову структуру регіону. Частина населених пунктів, наприклад, Бахмут, Слов'янськ, Маріуполь, розпочали розвиток ще у XVIII ст. Внаслідок швидкого перебігу промислового перевороту у регіоні протягом доволі короткого часу з'явилася чимала кількість нових поселень і суттєво видозмінилися уже наявні.

Широке будівництво підприємств і шахт потребувало великої кількості робітників, для забезпечення мінімальних життєвих умов яких відбувалося формування поселень. Із другої половини XIX ст. до регіону інтенсивно проникав іноземний капітал, приносячи разом із фінансами елементи індустріальної міської культури.

Враження про ще не заторкнутий подихом індустріальної доби Донецький степ зафіксував інженер О. Фенін: «Навколо, рівний, як дошка, степ, навіть без ярів, взимку сліпучо білий, ранньою весною чорний зі сніговими прогалинами, чудовий тільки раннім літом, розквітчаний червоним цвітом “воронця” (диким піоном), який оголошується співом сотень жайворонків» [6, с. 46]. Цей степовий простір з останньої третини XIX ст. почав динамічно змінюватись, наповнюючись контурами промислових об'єктів і супровідної інфраструктури.

Навколо підприємств формувалися робітничі селища, які швидко розросталися – Юзівка, Горлівка, Дружківка, Костянтинівка та інші. Формування Юзівки стало можливим завдяки підприємцю та інженеру Джону Х'юзу, котрий з 1869 р. побудував промисловий комплекс, що складався з металургійного заводу, шахт і залізниці. Для забезпечення житлом робітників було сформовано поселення,